

**РЕКРЕАЦІЙНО-ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИЙ ВИМІР ОРГАНІЗАЦІЇ
ВІЛЬНОГО ЧАСУ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА У ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ПАРКАХ ІМЕНІ ГЕНРИКА ЙОРДАНА**

УДК 796.011.3:005.642.8-057.87(438)]379.8:613.955-049.34“ХІХ/ХХ”
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.300083>

Лариса Сливка, доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

**РЕКРЕАЦІЙНО-ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИЙ ВИМІР ОРГАНІЗАЦІЇ
ВІЛЬНОГО ЧАСУ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА У ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ ХІХ –
НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ПАРКАХ ІМЕНІ ГЕНРИКА ЙОРДАНА**

У статті схарактеризовано заслуги Г. Йордана в раціоналізації форм і методів фізичного виховання дітей і юнацтва. Констатовано, що першим осередком “нового фізичного виховання” у Європі кінця ХІХ ст. вважається найвідоміший і найтриваліший проєкт Г. Йордана під назвою “Міський парк імені доктора Генрика Йордана” у Кракові. Ця багатofункціональна локація налічувала 12 спортивних полів, кожне з яких мало відмінні від інших призначення та конструкцію і було обладнане найсучаснішим на той час оснащенням. Зазначено, що основним компонентом фізкультурної діяльності вихованців “парку” були спорт, групові рухливі ігри й забави. Досліджено, що осередки, призначені “для забав і тілесних вправ”, за взірцем краківського “парку”, були створені згодом у багатьох містах Польщі, до того ж, “йорданівські парки” стали відомими і далеко за межами Польщі.

Зроблено висновок, що Г. Йордан був одним із перших у Європі і першим у Польщі, хто запровадив у фізичне виховання “новий стиль”, вивівши це виховання із замкнутих і душних гімнастичних залів на лоно природи, на свіже повітря та сонце

Ключові слова: Генрик Йордан; діти та юнацтво; здоров'язбереження; організація вільного часу; парк імені Генрика Йордана; рекреація; Польща; фізичне виховання.

Літ. 20.

Larysa Sliyva, Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor of the Primary Education Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

**RECREATION AND HEALTH CARE DIMENSION OF FREE TIME ORGANIZATION
FOR CHILDREN AND YOUTH IN POLAND AT THE END OF THE 19th – AT THE BEGINNING
OF THE 20th CENTURY: PHYSICAL EDUCATION IN PARKS NAMED AFTER HENRIC JORDAN**

The article characterizes the features, methods and forms of recreational and health-preserving work with children and youth in the parks named after Henryk Jordan in Poland at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The importance of the first education ministry in Europe, the Commission of National Education, was announced – in a thorough statement of questions about the need to reform education in terms of solving the problem of health protection of children and youth. It is noted that the ideological heritage of this institution in the field of physical education of children and youth became a powerful source of creative initiatives for representatives of the Polish community in the 19th and early 20th centuries.

The merits of H. Jordan in the rationalization of forms and methods of physical education are characterized. The scientist's views on the role of mobile games and entertainment in the physical education of the young generation of Poles are updated. It was revealed that the XIX century became the day of popularization of the “recreational” dimension of physical education.

The recreational and physical culture movement found its supporters in many countries, which contributed to the spread of ideas of active leisure time, the promotion of various physical culture activities and the creation of recreational space – stadiums, sports grounds, etc. It was established as the first center of “new physical education” in Europe at the end of the 19th century is considered to be the most famous and longest-lasting project of H. Jordan called “City Park named after Dr. Henryk Jordan” in Krakow. This multifunctional location had 12 sports fields, each of which was slightly different from the others in terms of purpose and construction and was equipped with the most modern equipment at the time.

It is noted that scenarios of “park” classes were developed for all days of the week and adjusted to the age and capabilities of children and youth who visited one or another location in the park. The main components of the pupils' physical activity were sports, group moving games and fun. The pupils were under constant medical supervision.

It was established that an important step in the implementation of the project was the professional training of instructors and “organizer guides” who took care of children and youth in the park.

It has been investigated that centers intended “for fun and physical exercises”, following the model of the Krakow park, were subsequently created in many cities of Poland, in addition, “Jordanian parks” became known far beyond the borders of Poland.

It was concluded that H. Jordan was one of the first in Europe and the first in Poland to introduce a “new style” into physical education, taking this education out of closed and stuffy gymnasiums into the bosom of nature, into the fresh air and sun.

Keywords: Henryk Jordan; children and youth; health care; free time organization; Henryk Jordan Park; recreation; Poland; physical education.

Постановка проблеми. Системне реформування освіти в Україні, яке відбувається у контексті європейських пріоритетів, зумовлює ретельне вивчення цілей, змісту, методів, засобів і форм організації вільного часу дітей та юнацтва. Системне і комплексне дослідження означеного напрямку просвітницько-виховної та організаційної діяльності передбачає потребу прогнозування нововведень в українську педагогіку здоров'я з урахуванням зарубіжного дослідницького поля.

Полівимірність проблеми організації вільного часу дітей і юнацтва передбачає також вивчення її історичних аспектів. Вартим уваги у цьому контексті є досвід рекреаційно-здоров'язбережувальної діяльності, яку здійснювали у Польщі в ХІХ – на початку ХХІ ст., зокрема на спеціальних майданчиках, відомих під назвою “парки доктора Генрика Йордана”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість розвідок українських учених, присвячених аналізу фізкультурної і рекреаційно-здоров'язбережувальної праці у парках імені доктора Генрика Йордана, є невеликою. Отже, рано ще говорити про значні результати. Водночас низка досліджень наших співвітчизників про історію польської освіти і виховання, які з'явилися після 1991 р., засвідчують зростаюче зацікавлення науковцями України проблемами історії польської педагогіки. Заслуговує на увагу публікація О. Карпенко, присвячена висвітленню деяких аспектів, дотичних до проблеми опіки над дітьми та молоддю у громадській діяльності Г. Йордана [1]. У контексті висвітлення системи фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі ім'я Г. Йордана згадується в монографії Е. Вільчковського, Б. Шияна, А. Цьося і В. Пасічника. Спорадичні вияви історико-критичного аналізу значення йорданівських парків і садів в організації вільного часу дітей та молоді надібуємо у статті Н. Савченко [2]. Суттєву інформацію про педагогічну здоров'язбережувальну діяльність Г. Йордана містять напрацювання Л. Сливки [3; 4, 165–167; 5].

Історіографічні надбання польських вчених у ділянці дослідження творчості та практичної діяльності Г. Йордана є ширшими і більш деталізованими, адже мають майже 150-річну традицію.

З-посеред особливо інформативних праць, які побачили світ наприкінці ХІХ – в перших десятиліттях ХХ ст., відзначимо здобутки Б. Філінського, Е. Пясецького, З. Виробка, М. Годицького і Р. Таларчикувної. Значний фактичний матеріал про науково-педагогічні погляди Г. Йордана в контексті соціально-культурних функцій фізичного виховання репрезентують розвідки, які з'явилися у 50–90-х рр. ХХ ст., зокрема це публікації А. Каміньського, Г. Смажинського, Й. Моравської-Клечковської, Р. Врочинського, М. Демеля і монографія за ре-

дакції М. Понхальської “Здоров'я в концепції доктора Генрика Йордана”. Спрямовуючими і визначальними для оцінювання змісту і методики позашкільного здоров'язбережувального виховання, яке реалізували за ініціативи і під патронатом Г. Йордана, є низка досліджень, опублікованих наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., а саме: публікації Г. Вагнера, М. Буковця, А. Бубулі, Б. Матияса, К. Длугошевської, М. Жміхровської, А. Шилар; монографія Б. Лучинської “Феномен Генрика Йордана – науковця, лікаря-суспільника, пропагандиста права дитини щодо руху і рекреації”; збірні праці “Йордановські ідеї здоров'я і фізичного виховання: (100 років пізніше)”; та ін.

Мета статті – висвітлити особливості, методи та форми фізичного виховання дітей і юнацтва у міському парку імені доктора Генрика Йордана в Кракові.

Виклад основного матеріалу. На землях Польщі ґрунтовна постановка питань про необхідність реформувати освіту у вимірі розв'язання проблеми здоров'язбереження дітей і юнацтва відбулася в епоху новаторських виховних реформ, якою означують період діяльності Комісії Національної Едукації (далі – КНЕ), фактично першого у Європі освітнього міністерства. Попри те, що розпочата КНЕ діяльність призупинилася через політичні події кінця ХVІІІ ст., які мали негативний вплив зокрема та на розгортання культурно-освітніх ініціатив у Польщі, ідейна спадщина цієї інституції в галузі фізичного виховання (далі – ФВ) дітей і юнацтва стала потужним джерелом творчих ініціатив для представників польської спільноти в ХІХ – на початку ХХ ст.

Велика заслуга в раціоналізації ФВ належить Г. Йордану. Вченого називають “шляхетним і унікальним взірцем польської педагогіки”, що відіграв непересічну роль у піднесенні фізичного потенціалу і здоров'я польського народу, “піонером сучасного фізичного виховання” [9, 12]. Як лікар, Г. Йордан бачив нагальну потребу у створенні належних умов для фізичного розвитку особистості дитини, виступав прихильником введення до навчальних планів шкіл курсу гімнастики, водночас розумів, що реалізація цієї дисципліни в школі є складною і тривалою в часі справою, зокрема, з причин відсутності спеціально обладнаних приміщень і недостатньої кількості учителів, здатних реалізувати цю дисципліну практично [16, 8].

Неабияку роль у ФВ юного покоління поляків Г. Йордан відводив рухливим іграм і забавам. Про їхнє значення зазначав, до прикладу, у виголошеній 1891 р. доповіді: розглядав ці засоби ФВ у двох площинах – оздоровчій і виховній – і вважав, що ігри та забави сприяють реалізації природної потреби дитини в руховій активності, допомагають “змученому” працює тілу і “втомленому” навчанням ро-

зуму відпочити, а душі – розвеселитися [11, 2], що, своєю чергою, є необхідною умовою доброго виконання інших – “вищих” – завдань життя (за: [13]).

Під ярмом окупаційних урядів польська школа не спроможна була стати основною виховною інституцією, тому розвиток теорії і практики ФВ здобувачів освіти пов'язували з діяльністю громадських організацій, які, усупереч обмеженням із боку Габсбурзької монархії, Королівства Пруссії та Російської імперії, стали інструментами, з одного боку, політичного та економічного опору, з іншого – суспільного розвитку, створюючи таким чином паралельні державним установам структури в культурній, освітній, медичній, опікунській та інших сферах. За словами М. Демеля, “класична дорога здоров'язбережувального виховання (через школи) була заблокована”, тому вся ця “течія поплила дорогою позашкільної освіти”, поляки стають “чемпіонами позашкільного виховання” [8, 83].

XIX ст. стало добою популяризації рекреаційного виміру ФВ. Актуальність цієї сфери діяльності була пов'язана насамперед з тим, що, за цього періоду, в європейських країнах активно розвивалося промислове виробництво, наслідком чого стали урбанізація, швидкі темпи зростання міського населення і, відповідно, потреба збільшення кількості нових будинків для оренди, спорудження яких відбувалося здебільшого без дотримання санітарних правил забудови населених пунктів. Це, своєю чергою, спричинило катастрофічне зменшення придатних для відпочинку місць і зумовило пошук мешканцями міських теренів альтернативного простору на свіжому повітрі для фізичної активності дітей та юнацтва. Рекреаційно-фізкультурний рух знайшов своїх прихильників у багатьох країнах, що сприяло поширенню ідей активного проведення вільного часу, промоції різноманітної фізкультурної діяльності та створенню рекреаційного простору – стадіонів, спортивних майданчиків і т. ін. [4, 121].

Першим осередком “нового фізичного виховання” у Європі кінця XIX ст. вважається найвідоміший і найтриваліший проєкт Г. Йордана під назвою “Міський парк імені доктора Генрика Йордана” (пол. *“Park Miejski im. dra Henryka Jordana”*) у Кракові. 1888 р. діяч звернувся до Міської Ради Кракова з проханням про оренду розташованої на Краківських Луках ділянки для реалізації своєї ідеї [14, 504]. Відкрита вже через рік багатфункціональна локація налічувала 12 спортивних полів, кожне з яких мало відмінні від інших призначення та конструкцію і було обладнане найсучаснішим на той час оснащенням [10, 36]. Окрім спортивних полів, у парку розміщувалися тир, майданчики для гри в теніс і крикет, альтанки для занять співом і музикою, приміщення для пиття молока, санітарний павільйон, лазні з душею, спеціальні криті приміщення на випадок дощу чи снігу, паркові алеї тощо. Узимку на

теренах “йорданівського парку” організували ковшанку [6, 65; 7, 20].

Усі заходи в парку підпорядковувалися фундаментальній ідеї – цілеспрямованому формуванню здоров'я, фізичної сили, енергійності, відваги польського юнацтва, що, своєю чергою, мало зміцнити фундамент “потужності і слави польського народу для батьківщини майбутнього” [11, 5–7].

Сценарії “паркових” занять розроблялися на всі дні тижня і підлаштовувалися до віку і можливостей дітей та юнацтва, які відвідували ту чи ту локацію у парку. Основним компонентом фізкультурної діяльності вихованців були спорт, групові рухливі ігри і забави [9, 15].

За короткий час “йорданівський парк” став популярним місцем відпочинку і фізичної активності дітей та юнацтва [17, 16]. Заняття тривали з 17³⁰ до 19⁰⁰ цілодобово. Вихованці перебували під постійним лікарським наглядом [18, 811]. Щодня “йорданівський парк” приймав до 500 осіб, а в недільні і святкові дні – до 1.200 [10, 41]. До прикладу, загальна кількість юних відвідувачів, які впродовж 1891 р. безкоштовно вправлялися в парку, становила майже 13.000 осіб, 1901 р. – майже 32.000, а 1904 р. число вихованців “парку” зросло до 50.000 осіб [9, 15].

Важливим кроком у реалізації проєкту стала фахова підготовка інструкторів і “провідників-організаторів”, які опікувалися дітьми та юнацтвом в парку. З цією метою для вчителів народних шкіл, сокільських діячів, студентів, лікарів та учнів старших класів гімназій було організовано спеціальні курси [12, 25]. Завдяки доцільному змістовому наповненню цього навчання, яке постійно вдосконалювалося, усі випускники курсів з успіхом працювали не лише на “паркових” майданчиках, але і вчителями ФВ в народних школах [19, 27].

Осередки, призначені “для забав і тілесних вправ”, за взірцем краківського парку, були створені згодом у Варшаві, Влоцлавку, Львові, Любліні, Каліші, Коломиї, Новому Таргу, Тернополі, Станіславові, Стрию, Ченстохові, Цешині та ін. [4, 167].

“Йорданівський парк” став відомим і далеко за межами Польщі. Досить згадати, що на виставці Першого Міжнародного конгресу, присвяченого проблемам гігієни (Нюрнберг, 1904), один із учителів фізичного виховання з Відня з власної ініціативи представив план “Міського парку імені доктора Генрика Йордана”, озвучив його організаційні заходи й демонстрував відвідувачам виставки систему фізичних вправ, ігор і забав, які проводилися в парку. Після цього з'їзду проблема організації фізичних вправ, ігор та забав на свіжому повітрі не переставала ходити зі шпальт періодичних видань, а шкільні ради на південнонімецьких теренах Польщі зобов'язували керівництво шкіл, щоб питання ФВ ставали предметом доповідей і дискусій на щорічних окружних учительських конференціях.

Висновки. Підсумовуючи внесок Г. Йордана в розвиток практики ФВ, скористаємося висновками з цього приводу науковців. Учений був одним із перших у Європі і першим у Польщі, хто відчув “нову хвилю” у вихованні, “переламав” шаблони виховання, запровадив у фізичному вихованні “новий стиль”, вивівши це виховання із замкнутих і душних гімнастичних залів на лоно природи, на свіже повітря та сонце [6, 67; 16, 23]. Завдяки своїй жертовності і патріотизму, поєднаним із педагогічною витонченістю і делікатністю, унікальним умінням переконувати інших у доцільності своїх ідей, педагог зумів створити інноваційну систему позашкільного виховання, яку не змогли “перевершити” пропонувані впродовж ХХ ст. альтернативні моделі організації вільного часу дітей та юнацтва. Навіть у розмаїтті новітніх концепцій сприяння здоров’ю і фізичному розвитку зростаючої особистості важко віднайти аналоги “йорданівській” універсальній педагогічній парадигмі цілісного бачення людини і прагненню до її всебічного розвитку [18, 809]. Осередком, створений Г. Йорданом, став “королівським подарунком” для позбавленого “вільної батьківщини” і спраглого відродження польського народу, “подарунком”, який міг забезпечити фізичне і духовне здоров’я нації [10, 24; 20, 8], він зробив більше, аніж “цілі бібліотеки наукових праць і дискусій”, він поєднав тисячі людей, які його відвідували, заради оздоровлення і фізичного зміцнення нації [15, 1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко О. Опіка над дітьми і молоддю у громадській діяльності Генрика Йордана (1842–1907). *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: матеріали І Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф., 25 лютого 2016 р. Івано-Франківськ, 2016. С. 68–73.
2. Савченко Н. Генеза закладів позашкільної освіти у Польщі. *Витоки педагогічної майстерності*: збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 230–235.
3. Сливка Л. Використання досвіду польських науковців у моніторинговому дослідженні готовності майбутніх учителів до здоров’язбережувальної діяльності у школі. *Молодь і ринок*. 2019. № 8 (175). С. 68–73.
4. Сливка Л. Здоров’язбережувальне виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі (ХХ – початок ХХІ століття): моногр. Івано-Франківськ: Дискурсус, 2022. 588 с.
5. Сливка Л. Реалізація здоров’язбережувальної освіти у початкових школах Республіки Польща. *Молодь і ринок*. 2017. № 9 (152). С. 119–123.
6. Bukowiec M. Spuścizna Henryka Jordana a teoria i praktyka wychowania fizycznego. *Henryk Jordan – humanistyczne wyzwanie naszych czasów*: materiały konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 17–18 maja 2007 roku dla uczczenia 100. rocznicy śmierci Henryka Jordana, 80-lecia Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie. Kraków: AWF, 2007. S. 65–72.
7. Bukowiec M. Życie i dzieło Henryka Jordana. Recepja i znaczenie. *Jordanowskie idee zdrowia i wychowania fizycznego: (100 lat później)* / pod red. M. Bukowca, B. Zawadzkiej. Kielce: Wszechnica Świętokrzyska, 2008. S. 15–23.

8. Demel M. *Pedagogika zdrowia*. Warszawa: WSiP, 1980. 200 s.
9. Długoszevska K. Henryk Jordan jako prekursor współczesnego wychowania fizycznego i zdrowotnego w Polsce. *Lider*. 2009. nr 1. S. 12–17.
10. Filiński B. Park D-ra Jordana i kilka uwag o wychowaniu. Kraków: A. Słomski, 1891. 88 s.
11. Jordan H. O zabawach młodzieży: odczyt prof. dr Henryka Jordana wygłoszony we Lwowie w Sali “Sokoła” dnia 4 stycznia 1891 roku. *Przewodnik Higieniczny* (Organ Towarzystwa Opieki Zdrowia). Kraków, 1891. nr 1. S. 1–20; nr 2. S. 35–36.
12. Łuczyńska B. Fenomen Henryka Jordana – naukowiec, lekarza-społecznika, propagatora prawa dziecka do ruchu i rekreacji. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2002. 104 s.
13. Matyjas B. Działalność społeczno-pedagogiczna Henryka Jordana. *Jordanowskie idee zdrowia i wychowania fizycznego: (100 lat później)* / pod red. M. Bukowca, B. Zawadzkiej. Kielce: Wszechnica Świętokrzyska, 2008. S. 29–33.
14. Morawska-Kleczkowska J. Doktor Henryk Jordan. *Wiedza i Życie. Miesięcznik Popularno-Naukowy*. 1959. nr 8. S. 504–505.
15. Piasecki E. Parki Jordanowskie: sprawozdanie, przedłożone Stałej komisji zdrowotnej m. Lwowa w lutym 1907. Lwów, 1907. 29 s.
16. Szylar A. Ponadczasowość postulatów pedagogicznych Henryka Jordana. *Kwartalnik Edukacyjny. O aktywności ruchowej*. 2015. 2 (81). S. 14–30.
17. Talarczykówna R. Zaslugi Henryka Jordana na polu higieny i wychowania fizycznego młodzieży. *Higiena Szkolna*. 1939. T. 1. Zesz. 1. S. 16–17.
18. Wagner H. Henryk Jordan: prekursor wychowania fizycznego. *Prace Naukowe. Pedagogika*. 1999–2000–2001. nr 8–9–10. S. 809–813.
19. Wroczyński R. Henryk Jordan: propagator gier i zabaw ruchowych. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1975. 32 s.
20. Żmichrowska M.J. Działalność pedagogiczna Henryka Jordana (1842–1907). *Prace Naukowe Walbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości. Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne*. 2012. nr 18 (2). S. 7–14.

REFERENCES

1. Karpenko, O. (2016). Opika nad uchnyamy y molo-ddy u gromadskiy diyalnosti Henryka Yordana (1842–1907) [Care of children and youth in public activities of Henryk Jordan]. *Pedagogical personalistics: theory, history, educational practice: Proceedings of the First All-Ukrainian Science-Practice Internet conference, February 25, 2016*. Ivano-Frankivsk. pp. 68–73. [in Ukrainian].
2. Savchenko, N. (2011). Genезa zakladiv pozashkilnoyi osvity u Polshchi [The genesis of out-of-school education institutions in Poland]. *Origins of pedagogical skills: Collection of scientific works*. Poltava. pp. 230–235. [in Ukrainian].
3. Sliyva, L. (2019). Vykorystannya dosvidu polskych naukovtsiv u monitoryngovomu doslidzhenni gotovnosti maybutnih uchyteliv do zdorovyazberezhuvallynoyi diyalnosti u shkoli [Using the experience of Polish scientists in the monitoring study of the readiness of future teachers for health-preserving activities at school]. *Youth & market*. No. 8 (175). pp. 68–73. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.179343> [in Ukrainian].
4. Sliyva, L. (2022). Zdorovyazberezhuvallyne vychovannya uchniv zagalnoosvitnich shkil Polshchi (XX – pochatok

XXI stolittya) [Health-preserving education of students of secondary schools in Poland (20th – beginning of the 21st century)]. Monograph. Ivano-Frankivsk, 588 p. [in Ukrainian].

5. Slyvka, L. (2017). Realizacja zdrowyazberezhuwalnoyi osvity u pochatkovykh shkolach Respubliki Polshcha [Implementation of health education in primary schools of the Republic of Poland]. *Youth & market*. No. 9 (152). pp. 119–123. [in Ukrainian].

6. Bukovec, M. (2007). Spuschizna Henryka Yordana a teorya i praktyka vychovanya fizychnego [The legacy of Henryk Jordan and the theory and practice of physical education]. *Henryk Jordan – the humanistic challenge of our times: Proceedings of a scientific conference organized on May 17–18, 2007 to commemorate the 100th anniversary of Henryk Jordan's death and the 80th anniversary of the Academy of Physical Education in Krakow*. Krakow, pp. 65–72. [in Polish].

7. Bukovec, M. (2008). Zhychye i dzlyelo Henryka Yordana. Recepcya i znachenye [The life and work of Henryk Jordan. Reception and meaning]. *Yordan's ideas of health and physical education: (100 years later)*. Kielce. pp. 15–23. [in Polish].

8. Demel, M. (1980). Pedagogika zdrowya [Health pedagogy]. Warsaw, 200 p. [in Polish].

9. Dlugoshevska, K. (2009). Henryk Yordan jako prekursor vspulchesnogo vychovanya fizychnego i zdrotvotnogo v Polstse [Henryk Jordan as a precursor of modern physical and health education in Poland]. *Leader*. No. 1. pp. 12–17. [in Polish].

10. Filinski, B. (1891). Park D-ra Yordana i kilka uvag o vychovanii [Dr Jordan Park and some comments on upbringing]. Krakow, 88 p. [in Polish].

11. Yordan, H. (1891). O zabavach mlodziezhy [About youth games]. *Hygiene Guide*. Krakow. No. 1. pp. 1–20; No. 2. pp. 35–36. [in Polish].

12. Luchynska, B. (2002). Fenomen Henryka Yordana – naukovtsa, lekazha-spolechnika, propagatora prava dziecka do

ruchu i rekreacyi [The phenomenon of Henryk Jordan – scientist, social doctor, promoter of children's rights to exercise and recreation]. Krakow, 104 p. [in Polish].

13. Matyyas, B. (2008). Dzialalnosch spolectno-pedagogichna Henryka Yordana [Social and pedagogical activity of Henryk Jordan]. *Yordan's ideas of health and physical education: (100 years later)*. Kielce, pp. 29–33. [in Polish].

14. Moravska-Klechkovska, Y. (1959). Doktor Henryk Yordan [Doctor Henryk Jordan]. *Knowledge and Life. Popular Science Monthly*. No. 8. pp. 504–505. [in Polish].

15. Pyasecki, E. (1907). Parki Yordanowskie [Jordan Parks]. Lwow, 29 p. [in Polish].

16. Shylar, A. (2015). Ponadchiasovosch postulatuv pedagogichnykh Henryka Yordana [The timelessness of Henryk Jordan's pedagogical postulates]. *Educational Quarterly. About physical activity*. No. 2 (81). pp. 14–30. [in Polish].

17. Talarchykuvna, R. (1939). Zaslugi Henryka Yordana na polu higieny i vychovanya fizychnego mlodziezhy [Henryk Jordan's achievements in the field of hygiene and physical education of young people]. *School Hygiene*. Vol. 1. pp. 16–17. [in Polish].

18. Vagner, H. (1999–2000–2001). Henryk Yordan: prekursor vychovanya fizychnego [Henryk Jordan: precursor of physical education]. *Scientific Works. Education*. No. 8–9–10. pp. 809–813. [in Polish].

19. Vrochynski, R. (1975). Henryk Yordan: propagator gver i zabav ruchovykh [Henryk Jordan: propagator of games and physical activities]. Warsaw, 32 p. [in Polish].

20. Zhmichrovska, M.J. (2012). Dzialalnosch pedagogichna Henryka Yordana (1842–1907) [Henryk Jordan's teaching activities (1842–1907)]. *Scientific works of the Walbrzych University of Management and Entrepreneurship. Pedagogical and Medical Notebooks*. No. 18 (2). pp. 7–14. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 09.01.2024

“Пікхуючись про щастя інших, ми знаходимо своє власне”.

Платон
давньогрецький мислитель, філософ

“Усе – ніщо, і ніщо – це все, крім імені, яке ти залишаєш”.

Лао-Цзи
китайський філософ

“Вчорашній день – це історія. Завтрашній – загадка. Сьогоднішній – подарунок”.

Еліс Морз Ерл
американська письменниця, історик

“Нехай справи твої будуть такими, якими ти хотів би їх згадувати на схилі віку”.

Марк Аврелій
римський імператор

